

Որոշ է որ այս աշակերտական ցանկը պետք է սրբազան Համալսարան-Գրիգոր Տարօնեցի եւ ոչ թէ Համալսարան-Թորոս վարդապետ կամ Համալսարան-Գրիգոր, Արճիշեցի Չորթան-Թորոս վարդապետ Գրիգոր Տարօնեցի: Համալսարանի աշակերտներուն շարքին ի Երզնկայ (Կայիփոս եւ Աւագ վանք) ոչ Թորոս մը եւ ոչ ալ Գրիգոր Արճիշեցի Չորթան կայ: Յանկերու այս խանգարեալ շարքին հեղինակը ըլլալու է Կարապետ Բաղիշեցին՝ որ ժէ դարուն միայն կազմեց իր ցանկը:

Ուրեմն յարգելի գիտնական Հայրը կը սխալի նոյնիսկ նոյնացման կասկած մը սնուցանելով Թորոս Մշեցիի եւ կամ Տարօնեցիի ու Համալսարանի աշակերտ նկատուած Թորոս վարդապետի մէջեւ, երբ մանաւանդ վերջնոյն ոչ միայն ինքնութիւնը այլ եւ շատ հաւանաբար գոյութիւնը կասկածելի է կամ բոլորովին անձանօթ:

Այսքանով առ այժմ կ'աւարտեմ Թորոս Տարօնեցի գրիչ-մանրանկարիչ-ծաղկող տաղասացին մասին իմ գրութիւնը:

Հ. Ակինեանի ենթադրութիւնները երեք Թորոս Տարօնեցիներու մասին եւ չորրորդ մըն ալ իբր 1458ական թուականներուն տաղասաց Երզնկայի մէջ, բոլորովին անընդունելի են, ինչպէս որ արդէն ցոյց տուի:

Նախ Թորոս Տարօնեցիի մասին մեզի ցարդ հասած նիւթերը անոր մէկ անձ ըլլալուն մասին ոչ մէկ կասկած կու տան, ընդհակառակն շատ լաւ կը համաձայնին: Յետոյ իր դրազարական եւ մանրանկարչական երկերը, ինչ որ ինծի ծանօթ է, կը համաձայնին անոր մէկ անձ ըլլալուն: Երբոր 1311ին յիշեալ Թորոս սարկաւադ նկարիչը կարելի չէ նոյնացնել Տարօնեցիի հետ արուեստի պատճառաւ, ինչպէս նաեւ յիշատակարանի ձեւին համար, որոնք նմանաձեւ են Տարօնեցիի մեզի ծանօթ բոլոր յիշատակարաններուն: Մշեցի կամ աւելի լաւ Տարօնեցի տաղասացն ալ ըստ իս նոյն է գրիչ-ծաղկողին հետ՝ քանի որ իր տաղերուն ոճը որեւէ դժուարութիւն չի հաներ առ այդ: Նոյն ատեն իր տաղին մէկուն մէջ տուած տեղեկութիւնները ճշտու կը համապատասխանեն 1287ի Երզնկայի «աւագին» շարքին երբ «գրագում մարդ մեռաւ»: Այս շարքին փառ քաղաքն ու պարիսպ-

ները, քանի որ Ալա-էտ-Տին 1297էն քիչ վերջ ըստիսուեցաւ թէ՛ քաղաքը եւ թէ՛ պարիսպները վերստին շինել սրբատաշ քարով:

Անտարակոյս դեռ կան մեզի անձանօթ մնացած յիշատակարաններ Թորոս Տարօնեցիի դործին ու կեանքին մասին լոյս սփռող, որոնք դուցէ հետզհետէ յայտնուին: Հետաքրքրական է որ իրեն նման համբաւեալ գրիչ-ծաղկողի մը աշակերտներ չեն յիշուի: Անհանգարտ մէկը եղած ըլլալու է, ինչպէս կը տեսնուի իր ճամբորդութիւններէն, նա մանաւանդ ուսումնաստեմէ մէկը, քանի որ իրեն կը հանդիպինք մեր այն ատենուան գիտական-արուեստական լաւագոյն կեդրոններուն մէջ, որպէս Դրազարի, Երզնկա, Նորավանք (Սիւնիք), Գլաձոր, եւ այլն:

Իցի՛ւ թէ ինծի կարելի ըլլար հաւաքել բոլոր իր գեղարուեստական մանր ու խոշոր երկերուն լուսանկարները նախ քան իր մասին իմ ուսումնասիրութեանս հրատարակութիւնը:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Ի ՈՒՐ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ

## ԵՐԿՈՒ ՃՇԴՈՒՍ

«ԱԼ-Ի ՕՍՄԱՆ» ԵՒ ՈՉ «ԱԼ Ի Օսման»

Բազմավեպի 1946ի 11-12 թիւին մէջ, Պ. Յ. Քիւրտեան, գրախօսելով «Զաքարիա Ազուլեցու Օրագրութիւն»ը, (էջ 339, սիւնակ Ա) հրատարակչին սխալը կը նկատէ «... չի գտնուի Օսմանայ երկիրն» խօսքին մէջ «ԱԼ-Ի Օսման» ընթերցումը, զոր կ'ուղղէ «ալ ի Օսմանայ երկիրն»: Պ. Քիւրտեանի սրբագրութիւնը ճիշտ չէ ընաւ եւ հրատարակչին ընթերցումը մասամբ միայն սրբալալ է, եթէ կարելի է սխալ որակել ուղղագրութեան ընդհանրացած ձեւ մը: «ԱԼ-Ի Օսմանայ երկիրն» պէտք է գրել «ԱԼ-Ի Օսմանայ երկիրն», ուսգնութեան շեշտը ընելով «ԱԼ»ին վրայ: Անոնք որ ծանօթ են թուրքերէնի, գիտեն թէ «ԱԼ-Ի Օսման» կը նշանակէ «Օսմանի ընտանիք», այսինքն «Օսմանի տուն» կամ «ցեղ» կամ «հարստութիւն»: «ԱԼ-Ի Օսմանի երկիր» զարձեալ կը նշանակէ «Օսմանեան կայսրութեան երկիրները»: «ԱԼ»ին յաջորդող ի ձայնը, որ չի գրուի արաբատա թուրքերէնին եւ պարսկերէնին մէջ, յատկացեալի նշանն է պարսկերէնի մէջ: «ԱԼ-Ի Օսման» պարսկերէն կազմութիւն մըն է:

ՔԵՐՈՐՈՂՈՒ Ո՞Վ Է

Դարձեալ Բազմավեպի Մայիս - Յունիս 1947ի թիւին մէջ, Պ. Քիւրտեան, խօսելով Պ. Ա. Ալ-Սոյաճեանի «Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ» անուն զրբին մասին կը գրէ (էջ 134). «Քէօն կամ Քօր-օղուն իրական դէմք մը չէ, այլ ժողովրդական ասանդութիւն մը ժՁ-ժէ դարէ շատ աւելի հին: 1939ին բարեկամս Հայկ Պէրպէրեան խիստ չափեալ մենագրութիւն մը հրատարակեց Արշակ Բ եւ Քեօրօղլու խորագրով, որ բնական է 1937ին հրատարակուած Կեսարիոյ պատմութեան համար Ալօյաճեան չէր կրնար օգտագործել»: Իմ գրքոյկիս մասին Պ. Քիւրտեանի շնորհակալութիւն յայտնելով հանդերձ, պարտք կը համարեմ ճշտել թէ անոր մէջ իր ըսածին ճիշտ հակառակը ապացուցած եմ: Քեօրօղլու ո'չ թէ «ժողովրդական ասանդութեան» մը ստեղծած դէմքն է, այլ պատմական անձ մը, ձեռլալ ապւրտամբ մը եւ աշուղ մը: Այս տեսութիւնը հիմնադրուած է թուրք ֆուլքլորիստներուն կողմէ: Դրբոյկին յաւելուածին մէջ յիշած եմ արդէն թէ Պ. Ալօյաճեան, ինձմէ առաջ եւ անցողակի, ճշտած է Քեօրօղլուի ինքնութիւնը:

Փարիզ, 16 Յունիս 1947

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

## ՀԻՆԵՆ ՈՒ ՆՈՐԵՆ

(ՃՇՏՈՒՄՆԵՐ)

Այն օրէն ի վեր որ Բարիկ լոյս տեսնող «Արեւմուտք» շարաթաթերթը օրկանը եղաւ Կիլիկիան Ընդհանուր Միութեան, Կիլիկիոյ հեռաւոր ու մօտաւոր անցեալի վերաբերեալ գրութիւններ յաճախ տեղ գրաւեցին անոր սիւնակներուն մէջ: Կարելի չէ ըսել թէ Կիլիկիոյ այս աղետալ մասը որ ուղղակի կը հետաքրքրէ մեզ, Հայերս, լրել ուսումնասիրուած է: Հայր Ալիշանի «Միւսուան»ը անշուշտ հոյակապ դործ մըն է, եւ միշտ իր տեղը պիտի ունենայ. բայց ճշտումներ եւ լուծումներ միշտ ալ պիտի ըլլան տարիներու ընթացքին: Իսկ ինչ կը վերաբերի մօտաւոր անցեալին, եւ ի մասնաւոր Փրանսական գրաւումի շրջանի Հայ կեանքին, որոշ իրողութիւն է որ ոչինչ ունինք այդ մասին զմեզ ու ապագայ սերունդները լուսաբանող: Բնական է խօսքը չեմ ընել Հայ Մամուլի սիւնակներուն մէջ հոս ու հոն ցրուած թղթ-թաղցութիւններուն ու տեղեկագրութիւններուն, որոնք յաճախ ներշնչուած են այլ եւ այլ նկատումներէ ու պատմագրին համար իրբն վաւերական, ստոյգ աղբիւր չեն կրնար օգտագործուի:

Բարիկ հաստատուած Սեպի ազգային մը, որ Գրիմիթէ կը ստորագրէ, կը հետաքրքրուի իր ընդհանուր անցեալովը, - հեռաւոր թէ մօտաւոր, - ու պատմականներ կը հրաժարէ Հայ ընթերցողին, «Արեւմուտք»ի մէջ: Նպատակը շատ դժուար է. բայց երբ կարգը

կու գայ արդիւնքը դնահատելու, դժբախտաբար նոյն մակդէրը չենք կրնար դործածել:

Յօսինք օրինակներով: «Հանքնի հրդեհէն Նոյլ մը» վերնագրով յօդուածի մը մէջ որ հրատարակուած է «Արեւմուտք»ի ներկայ տարուան թիւ 22ին մէջ, երկու գլուխաւոր եւ էական հատուած հեռու են ճշմարտութիւն ըլլալէ, եւ կը ներկայացնեն դէպքերը բոլորովին այլափոխուած: Առանց մտնելու մանրամասնութիւններու մէջ, ըսենք չեղտակի թէ հոս ուր Պ. Գրիմիթէ կը հաւաստէ թէ.

«... Առանա եւ այլուր մեր կատարած դիմումներուն հակառակ, գրաւող ոյթերը օգտնաւ մը անգամ զլացան, որովհետեւ բարձրագոյն վայրէջ հրաման եկած էր լքել Հաճընը» կատարելապէս սխալ է:

Չեմ ուզեր Պ. Գրիմիթէլը տեսնել գիտակցաբար իրողութիւնները խեղաթիւրողի դերին մէջ. բայց անգիտութեամբ նման տողեր ստորագրելն ալ չեմ վայելցնել իրեն:

Ի ձեռին ունիմ Հաճընի պաշարումին ենթարկուող ու գիտակից անձի մը ստորագրութիւնը այդ դժբախտ օրերուն վերաբերմամբ, ուր կան հետեւեալ տողերը.

Մարտ 16. - Առաջին սաւանակը եկաւ ու նամակներ ձգեց:

Մարտ 28. - Երկրորդ սաւանակը եկաւ. օրն-տուկ մը փամփուշտ ձգեց. նամակները թուրքերու գիծին վրայ ինկան. թուրքերը առին:

\* \* \*

Ուրիշ պարագայ մը եւս: Ներկայ տարուան «Արեւմուտք»ի թիւ 20ին մէջ, «Կիլիկիոյ լեզուն» վերնագրով յօդուած մը, ստորագրուած նոյն Պ. Գրիմիթէն, կը հաւաստէ.

«... Թրքախօս Կիլիկիացի Հայրը կը գործածէ իր հարազատ լեզուն բառեր... նոյնիսկ թուրքեր՝ անգիտակցաբար կը հոյովնեն հայերէն բառեր: «... Հայկական Կիլիկիոյ բաղձաթիւ անունները «... օրինակ Իւֆէր Սինի - (Թաղաւոր Սինի) եւ այլն»:

Թող ներք ինծի Պ. Գրիմիթէլ որ հաւաստեմ թէ «Թէքէր Սինի» իր կողմէ տրուած ստուգաբանութիւն - բացատրութիւնը հեռու է գիտական ըլլալէ, եւ կը յիշենք «Ակոռի» անունին...:

Հ. Ալիշան ալ գրաւած էր իր Սիւսուանի Յաւելուածի բաժնին մէջ «խորին անպատ»ի առիթով «Թէքէրսին»ով, (եւ ո'չ թէ Թէքէր Սին, ինչպէս կը գրէ Պ. Գրիմիթէլ), բայց երբեք մտքէն անցած չէ այդ անունը բացատրել «Թաղաւոր Սինի»ով...: